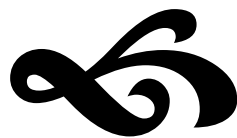

בעזרת ה' יתברך

עיוני

"מנחת חינוך"

פרשת בראשית

ניתן להשיג את הקונטרס

בטלפון 05484-85931

הערות והוספות ניתן לשלוח לכתובת מייל

9763181k@gmail.com

תוכן הענינים

סימן א : האם עבד חייב בפרו ורכו [ובעוד מצוות שהאשה פטורה]

סימן ב : האם עבד יכול לקיים פריה ורביה [ובגדר מצות פרו ורכו]

תוכן הענינים מורחב

א. מדוע לא ילפינן עבד מאשה לפטרו מפר"ו ?

ב. האם עבד חייב בזכירת עמלק ?

ג. האם עבד אסור בהקפת הראש והשחתת זקן ?

ד. האם עבד חייב למול עצמו ?

ה. האם עבד חייב למול את בנו ?

ו. האם עבד חייב בכיבוד אביו ואמו ?

ז. מדוע עבד אינו חייב בתלמוד תורה ?

ח. האם עבד אסור באמו ובתו ?

ט. הוליד בן בעבירה האם קיים פר"ו ?

י. המוליד אחרי שיש לו בן ובת האם מקיים מצות פר"ו ?

יא. האם מצות פר"ו היא התוצאה או המעשה ?

סימן א

האם עבד חייב במצות פרו ורבו [ובעוד מצוות שנשים פטורות]

המנחת חינוך במצוה א' אות י"ט מביא שנחלקו בעלי התוס' האם עבד חייב במצות פרו ורבו שהתוס' בגיטין דף מ"א נקטו שפטור ואילו בחגיגה דף ב' כתבו התוס' שחייב, והקשה המנחת חרי אשה פטורה מפריה ורביה וקיי"ל כל מצוה שאין האשה חייבת אין העבד חייב, והביא דברי המשנה למלך בפרק י' מהלכות מלכים הלכה ז' שישד שכלל זה נאמר רק לגבי מצוות עשה שהזמן גרמא שכיון שאשה פטורה בהם גם עבד פטור בהם, אבל כל מצוה שאין הזמן גרמא שאשה פטורה מגזירת הכתוב לא ילפינן בזה עבד מאשה, וביאר בזה את שיטת הרמב"ם פרק י"ב מעבודה זרה הלכה ב' שעבד אסור בהקפת הראש אף שאשה אינה מצווה, היינו משום שאין לה זקן ואינה באיסור השחתה וכל שאינו בהשחתה אינו בהקפה, אבל עבד שיש לו זקן אסור גם בהקפה, ולא ילפינן בזה עבד מאשה והיינו טעמא דהרי נשים חייבות בכל ל"ת ורק כאן פטורות, בזה לא ילפינן עבד מאשה, והוא הדין בפריה ורביה כיון שאין הזמן גרמא אלא שאין נוהג בנשים וילפינן לה מאיש דרכו לכבוש ואין דרכה של אשה לכבוש, ובזה לא פטרינן עבד.

אמנם הטורי אבן בחגיגה [הביאו המנחת ח' שם] חולק על יסוד זה דהמשנה למלך וסובר שכל מצוה שאין האשה חייבת בה מאיזה טעם שיהיה עבד ג"כ פטור, וטעמו שסובר שלולי ילפותא דעבד מאשה אי אפשר לחייב עבד כלל במצוות כיון שאינו ישראל גמור, וממילא כל שאין האשה חייבת אין מקור לחייב עבד ולדבריו עבד אינו מצווה על הקפת הראש והשחתת זקן. [ולענין פרו ורבו יעוין לקמן].

וכיוצא בזה יש לדון בעוד מצוות שהאשה פטורה בהם מטעם מיוחד האם העבד יהיה חייב בהן.

א. במצוה תר"ג כתב החינוך שנשים אינן מצוות בזכירת מעשה עמלק כי אינן שייכות במלחמה, ויש לדון לפי טעם זה שלכאורה עבדים שדרכם במלחמה חייבים וכמו לענין פרו ורבו, וזה תלוי בשיטות הנ"ל שלהרמב"ם עבד יהיה חייב ולהטורי אבן כיון שאין אשה חייבת גם עבד אינו מצווה.

ב. הנה אשה אינה במצות מילה ולא רק במילת עצמה שאינה שייכת אלא גם אינה חייבת במילת בנה, וילפינן לה בקידושין כ"ט עמוד א' מקרא דכאשר צוה אותו אלוקים אותו ולא אותה, ויש לדון האם עבד חייב במילת עצמו ובמילת בנו, ולהטורי אבן כיון שאשה אינה חייבת במילה אין לנו מקור לחייב עבד, אבל להמשנה למלך יהיה חייב, אמנם לשיטת התוס' בקידושין שם ד"ה אותו שמילה הוי מ"ע שהזמן גרמא יהיה פטור בודאי, אבל לשיטת ראשונים אחרים שסוברים שמילה חשיבא שלא הזמן גרמא יהיה העבד חייב לסברת המשנה למלך, כל זה מבואר במנחת חינוך מצוה ב' אות ז' וח' והוסיף שם שלגבי מילת בנו תליא בפלוגתת הראשונים האם יש קורבה לעבד או שכיון שאין לו חיים אין נחשב לבנו כלל [יעוין בסימן הבא]. והנה הגרעק"א ביו"ד סימן רס"ז סעיף א' ג"כ דן בענין זה האם עבד חייב במילת עצמו ובנו, והביא מדברי התוס' רא"ש בב"ק פ"ח א' שכתב שעבד אינו מצווה דכיון שאשה אינה מצווה מהיכא תיתי לחייב עבד, וזה ממש כסברת הטורי אבן, וכן נקט הגרעק"א בדעת התוס' שם, ועוד מבואר שם בדברי הגרעק"א שיתכן שגם להרמב"ם שעבד מצווה בהקפת הראש, היינו משום שכל הטעם שאשה פטורה משום שאין לה זקן ולא שייך טעם זה בעבד, אבל מה שהאשה פטורה מגזירת הכתוב כגון במילת בנה, בזה ילפינן עבד מאשה, וזו סברה שלישית בענין זה שיש חילוק בין מקום שאשה פטורה מטעם מיוחד לבין אם פטורה מגזיה"כ שאם פטורה מטעם מיוחד בזה לא מדמינן עבד לאשה אבל אם פטורה מגזיה"כ ילפינן עבד מאשה.

ג. מצות תלמוד תורה היא יוצאת מן הכלל שאף שאין הזמן גרמא אשה פטורה ובאמת גם עבד פטור בה וכן מבואר להדיא ברמב"ם בתחי' הלכות תלמוד תורה ובגמ' בכתובות דף כ"ח איתא שאסור ללמד לעבד תורה, והנה לדעת הטורי אבן ניחא אבל להמשנה למלך קשה כיון שנשים פטורות מגזיה"כ מדוע עבד אינו חייב בה וצ"ע, וראיתי לישב בזה דהנה הטעם שנשים פטורות מתלמוד תורה מבואר בקידושין כ"ט עמוד ב' דהוא משום דכתיב ולמדתם אותם את בניכם ודרשינן ולא את בנותיכם שאין האב מצווה ללמד את בתו תורה ודרשינן ולימדתם ולמדתם כל שמצווין ללמדו מצווה ללמד את עצמו ואשה שאין מצווין ללמדה אין מצווה ללמד את עצמה, ויש לדון האם עבד מצווין ללמדו, והנה לשיטת הרמב"ם שהביא המנחת חינוך [יעוין בסימן הבא] שאין קורבה לעבד, ואין מצווה בכיבוד אביו, כמו כן אין אביו מצווה ללמדו שאין נחשב לבנו, א"כ יתכן שעבד חשיב שאין מצווין ללמדו וממילא גם אינו מצווה ללמד את עצמו וצ"ע בזה.

ב

אף שהטורי אבן חולק על המשנה למלך כנ"ל וסובר שכל שאין האשה חייבת אין העבד חייב כי אין לנו מקור לחייב עבד חוץ ממה שילפינן מאשה, מ"מ במצות פרו ורבו כתב הטורי אבן שהעבד חייב בה, וטעמו שכיון שגם בני נח היו מצווין בפר"ו אף שכיון שלא נשנית לישראל הרי קיי"ל שלישראל נאמרה ולא לבני נח היינו מטעמא שכתב רש"י בסנהדרין דף נ"ט ד"ה לזה ולזה, שמסיני פקעה קדושת בני נח, וזה רק בבני נח אבל עבד שחייב במצוות ודאי לא פקעה קדושתו מסיני ואף שאין לנו מקור לחייבו מההיקש לאשה מ"מ הרי ודאי לא ירד מקדושתו וחייב כמו שהיה חייב קודם מתן תורה מדין בן נח, והמנחת חינוך באות י"ט ביאר על פי זה דברי התוס' בחגיגה שכתבו להוכיח שגם עבד חייב בפר"ו שהרי לכל בני נח נאמר פרו ורבו גם לכנען שהיה עבד, וצ"ב הרי עכשיו נתנה תורה ואין בן נח חייב כלל ומה לי שקודם מתן תורה היו גם העבדים חייבים, וביאר המנ"ח שכוונת התוס' לומר שבשלמא אם היינו אומרים שמעיקרא לא נצטוו העבדים בפר"ו [אולי מחמת שאין להם חייס] היה אפשר לומר שגם אחר מתן תורה אין חייבים, אבל כיון שמעיקרא נתחייבו העבדים אין מקום לפטור אותם אחר מתן תורה דלא נפקעה קדושתם ואדרבה נתוספו להם מצוות.

וכעין זה מצינו בחידושי ר"ח הלוי הלכות מילה שכתב שבני ישראל מצווין במילה גם מכח הציווי לאברהם אבינו וכמו שחייבים בני קטורה במילה לדעת הרמב"ם וגם אחר שנתנה התורה לישראל עדיין נשאר עליהם החיוב מכח היותם זרע אברהם, אמנם בזה הרי באמת גם היום בני קטורה מצווים במילה ושפיר כתב הגר"ח דבני ישראל לא גרעו מבני קטורה, אבל בדברי הטורי אבן מבואר שאף שכיום בני נח אינם חייבים זהו משום שהופקעו מקדושתם אבל בני ישראל חייבים במה שהיו חייבים קודם שנתנה תורה גם משום היותם בני נח וזה חידוש.

וכבר הקשו על דברי הגר"ח מהא דכתב הרמב"ם בפ"י המשניות חולין פ"ז משנה ו' 'ושם לבך לכלל הגדול הזה המובא במשנה זו והוא אמרם מסיני נאסר, והוא שאתה צריך לדעת שכל מה שאנו נזהרים ממנו או עושים אותו היום אין אנו עושים זאת אלא מפני צווי ה' על ידי משה לא מפני שה' ציוה בכך לנביאים שקדמוהו, דוגמא לכך וכו' וכן אין אנו מלים בגלל שאברהם מל את עצמו ואנשי ביתו אלא משפני שה' צונו על ידי משה להמול כמו שמל אברהם ע"ה' הרי שאין אנו חייבים היום רק מכח קבלת התורה ולא מכח היותנו זרע אברהם או בני נח וצ"ע על הגר"ח וכן על הטורי אבן הנ"ל.

אמנם בדברי הטו"א יש לומר שאין כוונתו שעבד חייב בפר"ו מדין בן נח אלא שאף שבעלמא בעינן ללמוד חיוב עבד מאשה בגז"ש, במצוות שנצטוו בני נח לא בעינן לזה, ומסברא ידעינן

שחייבה תורה את העבד ג"כ דלא מסתבר שנפטר ממצוות ע"י קבלת התורה ולכן לא בעינן מקור לזה שעבד חייב, אבל ודאי חיובו הוא מכח שנתחייב בסיני ולא מדין בן נח.

סימן ב

האם עבד יכול לקיים מצות פריה ורביה [ובגדר מצות פרו ורבו]

המנחת חינוך באות י"ט מביא דברי התוס' בחגיגה דף ב' עמוד ב' שסוברים שעבד חייב במצות פרו ורבו, ומביא המנ"ח את קושית הטורי אבן איך יתכן שציוותה תורה את העבד בפר"ו הרי אינו יכול לקיימה כמבואר ביבמות דף ס"ב שעבד שהוליד בעבדותו ונשתחרר חייב בפר"ו משום שעבד אין לו חיים ואין הבנים שהוליד בעבדותו מתיחסים אחריו [משא"כ גוי שהוליד בגיותו ונתגייר כיון שגוי יש לו חיים סובר ר' יוחנן שיצא יד"ח], וא"כ גם בעבדותו אף שמוליד בנים כיון שאינם מתיחסים אחריו לא יוצא בהם יד"ח, ולא מסתבר שתחייב התורה אדם במצוה באופן שאינו יכול לקיימה.

והמנחת חינוך כתב לתרץ שאף שעבד אין לו חיים מ"מ יש לו קורבה ונפק"מ שאסור לעבד לבוא על בתו משפחה כנענית אף שאינה מתיחסת אחריו מ"מ היא בתו, וכן אסור לעבד שנולד משפחה לבוא על אמו, וע"כ שאף שאין לו חיים מ"מ יש לו קורבה ואינו דומה לישראל הבא על השפחה שאינו נחשב לבנו כלל וכמבואר במשנה ביבמות דף כ"ב שאינו חייב על הכאתו וקללתו אבל בעבד סובר המנ"ח שחייב על הכאתו וקללתו וכן חייב בכבוד אביו העבד ואמו השפחה¹, ולענין מצות פרו ורבו לא בעינן שיתחייב אחריו אלא די בקורבה בעלמא, וראיה לזה שהרי רבי יוחנן בן ברוקה סובר שאשה חייבת בפריה ורביה אף שאין בנה מתיחס אחריה וע"כ שדי בקורבה כדי לקיים מצות פרו ורבו, והא דמבואר בגמ' שעבד שהיו לו בנים בעבדותו אינו יוצא בהם יד"ח היינו משום שנשתחרר וגר שנתגייר כקטן שנולד דמי ואינם בניו מעתה, ואף שבגוי יוצא יד"ח ולא אמרינן גר שנתגייר כקטן שנולד דמי זהו משום שגוי יש לו חיים וזה מהני שיצא יד"ח אף שנתגייר, משא"כ בעבד כיון שאין לו חיים א"כ אם נשתחרר אינו יוצא יד"ח, אבל כל שלא נשתחרר מהני אף שאין לו חיים, זה תוכן דברי המנחת חינוך.

הן אמנם שתירוצו צריך ביאור דעולה מדבריו שאפשר לקיים פרו ורבו באחד משתי הדרכים או ע"י שיווליד בנים שיש לו בהם קורבת שאר, אבל בזה אם נתגייר מהוה חסרון, או שיווליד בנים שיתיחסו אחריו ובוזה לא איכפת לן בזה שהוא כקטן שנולד והדברים צריכים ביאור ויעוין מש"כ בזה בשעורי הגר"ד פוברסקי זצ"ל ביבמות ס"ב.

ובעצם החידוש שעבד יש לו קורבה, כתב המנ"ח שם שנחלקו בזה רש"י והרמב"ם בהא דמבואר בגמ' בסנהדרין שעבד מותר לבוא על אמו שרש"י מפרש שזהו רק בילדה אותו בגיותו ואח"כ נמכר לעבד שמותר בה משום שכקטן שנולד דמי אבל עבד הנולד מן השפחה אסור באמו, אבל הרמב"ם סובר שגם בכה"ג מותר בה דאין מתיחס אחריה כלל ואינה אמו דהוא עם הדומה לחמור ואין לו קורבה כלל ולדעת הרמב"ם עבד אינו חייב בכבוד אביו העבד ואמו השפחה ואינו חייב על קללתם, והוסיף המנ"ח שלהרמב"ם ודאי עבד אינו חייב בפר"ו דהרי אינו יכול לקיים.

¹ והגרעק"א בתחי' הלכות מילה דן האם עבד חייב במילת בנו וחזינן ג"כ שסובר שנחשב ל"בנו" אבל ישראל הבא על השפחה וילדה לכאורה ודאי אינו חייב במילתו.

ואולי יש לומר בעוד אופן לישיב קושית הטורי אבן, דהנה המנחת חינוך נוקט שגדר מצות פר"ו הוא במה שיש לו בן ובת, ומעשה הביאה היא הכשר מצוה בעלמא, וכתב באות ח' ד"ה וזה, שמשום כך אין בזה חסרון של מצוה הבאה בעבירה כגון בהוליד מהערוה, וכמו כן תירץ בזה [באות י"ד ד"ה ובזה] קושית הטורי אבן איך סובר ר' יוחנן שהיו לו בנים בגיותו ונתגייר קיים המצוה ומאי שנא משוטה שאכל מצה ונשתפה שלא יצא יד"ח במה שקיים המצוה כשהיה פטור, ותירץ המנ"ח שבפריה ורביה קיום המצוה הוא לא בביאה אלא במציאות שיש לו בן ובת וזה קיים גם אחר שנתגייר, ובאות כ"ט כתב שאין צריך כוונה למצוה במעשה הביאה דהוי כמו קנית האתרוג, אלא אחר שנולדים לו הבנים צריך לכויך לשם מצוה דאז הוא זמן קיום המצוה עיי"ש שהוסיף שאולי במצוה הנעשית ממילא לא צריך כוונה כלל, אמנם כתב באות י"ד שמדברי התוס' לא משמע כך, שהקשו מדוע לא אמרינן עשה דוחה לא תעשה במצות פר"ו ואי נימא שקיום המצוה הוא בהולדת הבנים לא הוי בעידיניה דהרי עובר על הל"ת בשעת הביאה וקיום המצוה רק בשעת הלידה, והקובץ הערות בסימן ס"ט אות כ"ז כתב לישיב דאף שקיום המצוה הוא בהולדת הבנים מ"מ מעשה המצוה הוא הביאה ואמרינן עשה דוחה ל"ת גם במעשה המצוה ולא רק בקיום המצוה, ואינו דומה לתחילת ביאה שכתבו התוס' שלא הוי בעידיניה כי זה הכשר מצוה בעלמא דלא ע"י זה נולדים הבנים אבל סוף ביאה נחשב למעשה מצוה ודוחה ל"ת.

ויש מן האחרונים שלא מסתבר להם שקיום המצוה הוא בדבר שאינו בידו, וסוברים שקיום המצוה הוא גוף הביאה, ובן ובת הוא רק שיעור בחיוב שכל שאין לו בן ובת חייב עדיין לעסוק בפר"ו ואחר שיש לו בן ובת נפטר ממצוה זו, וכן הוא לשון החינוך כאן "ובכמה בנים יפטר ממצוה זו" נראה מלשונו שבן ובת זהו שיעור בחיוב המצוה ולא גדר המצוה עצמה, אמנם לדבריהם גם מי שלא הוליד כלל קיים המצוה וזה מחודש. [יעוין באגרות משה אבן העזר חלק ב' סימן י"ח שכתב שלא מסתבר כדברי המנחת חינוך שהמצוה היא המציאות שיש לו בן ובת כיון שאין זה בידו].

ואפשר לומר [בדקדוק לשון החינוך] בעוד אופן שבאמת המצוה היא בהולדת הבנים אבל לא בבן ובת אלא שהמצוה היא לפרות ולרבות, וכלשון התורה "פרו ורבו" וזה מתקיים בכל ילד שמוליד וגם אם לא מתיחס אחריו וגם אם לא נחשב לבנו כלל דעכ"פ הוא פרה ורבה [וגם בבהמות ועופות נקטה התורה לשון פרו ורבו], אלא שכדי ליפטר מן המצוה בעינין בן ובת שיתחייסו אחריו בדוקא וכל שאין מתיחס אחריו אף שהוליד בן ובת אינו נפטר מהמצוה [ואולי סגי בזה גם בקורבה וכמו שהוכיח המנ"ח מהא דריב"ב שאשה חייבת בפר"ו ומסתמא נפטרת ע"י בן ובת] וממילא עבד ודאי יכול לקיים המצוה דכל שמוליד הוא פרה ורבה, ומקיים המצוה, ואדרבה הוא חייב במצוה לעולם דכיון שאין בנו מתיחס אחריו ולהרמב"ם אינו נחשב בנו אפי' לענין קורבה, אין אצלו את ההיכי תמצוי להפטר מן המצוה, ויהיה חייב לעולם בפריה ורביה וזה כן יתכן לומר שציותה תורה על האדם ולעולם יהיה חייב במצוה.

ולפי גדר זה וכן לפי מה שכתבו האחרונים שהמצוה היא עצם הביאה, מסתבר ודאי שגם אחר שיש לאדם בן ובת ופטור מן המצוה מ"מ אם מוליד מקיים מצות פרו ורבו, אף שאינו מחויב בזה והיא מצוה קיומית [ונפק"מ לעוסק במצוה פטור מן המצוה], אמנם להמנחת חינוך שקיום המצוה מה שיש לו בן ובת א"כ אחר שיש לו בן ובת אין מקיים שוב אם מוליד [ואולי אם הוליד עוד בן ובת מקיים עוד פעם וצ"ע].